



---

# NATIONALISME IN SPROOKJES

---

Een analyse van sprookjes van Hans Christian Andersen (1805-1875).



Julia de Graaf  
Bachelorscriptie  
15 Januari 2020

## Inhoud

Inleiding.	2
Nationalisme in de 19e eeuw en de rol van verhalen.	8
De methode van Louis Snyder, toegepast op Deens nationalisme.	11
Toepassing van de methode op sprookjes van Hans Christiaan Andersen.	15
Conclusie.	19
Literatuurlijst.	20
Niet gedrukte bronnen.	22

## Inleiding.

“Sprookjesverzamelaars zoals de gebroeders Grimm speelden [...] een belangrijke rol in de verspreiding van het nationalisme. Zij zagen sprookjes met bijvoorbeeld elfen en draken niet als eenvoudige volksverhalen, maar als oeroude overblijfselen van de nationale mythologie. “Een hele nieuwe kijk op sprookjes”, aldus de hoogleraar.”<sup>1</sup> Dit zijn de ontdekkingen van Joep Leerssen, nationalisme expert en historicus verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. In het interview met NPO Radio 1 sprak hij in juni 2018 over zijn nieuwe boek: *the European encyclopedia of romantic nationalism*. Leerssen maakt hier een belangrijk punt: sprookjes hebben als middel geholpen bij de verspreiding van nationalisme, een politieke ideologie die in de 19e-eeuw tot bloei kwam in Europa.<sup>2</sup> Een vraag die hierbij gesteld moet worden is of de sprookjes deze verbindende factor al van zichzelf hadden of het bij aanpassing door de sprookjesverzamelaars is versterkt of toegevoegd, dit wordt namelijk niet besproken in recente literatuur. Daarom zal deze vraag in dit onderzoek centraal staan.

Uiteraard is eerst van belang de definitie van het woord ‘sprookje’ die hier wordt gehanteerd te duiden. De sprookjes die de verzamelaars van de 19e-eeuw opschreven, en die onderzocht zullen worden in dit onderzoek, vallen onder de categorie ‘literair sprookje’. In dit onderzoek zal wanneer er over ‘sprookjes’ gesproken wordt, dan ook de literaire variant bedoeld worden. Het literaire sprookje is ontstaan uit het oorspronkelijke sprookje; ook wel het ‘orale sprookje’ genoemd. Over de oorsprong van deze orale sprookjes is nog geen complete consensus maar wetenschappers zijn het er wel over eens dat de wortels liggen in de volksverhalen die onderling werden verteld.<sup>3</sup> Waarschijnlijk komt de Nederlandse naam ‘sprookje’ dan ook van het Middelnederlandse woord ‘Sproke’, de naam voor een volksverhaal, dat letterlijk vertaald zoiets als ‘verhaal’ betekent.<sup>4</sup> Het verschil tussen beide is dat sprookjes beroep doen op de fantasie van de luisteraar en vaak gebruik maken van magie waar dit voor een volksverhaal minder gebruikelijk is. Wanneer in de 19e-eeuw het cultuurverschijnsel de Romantiek een verlangen naar het verleden en een toenemende interesse in volksverhalen opwekt zien we de omslag van het orale naar het literaire sprookje.<sup>5</sup> Een vroegere versie is echter al te vinden bij de Franse schrijver Charles Perrault in de 17e-eeuw, wanneer hij een reeks orale sprookjes optekent.<sup>6</sup> Het literaire sprookje is niet slechts de op-papier-gezette versie van het orale sprookje, zoals de naam doet vermoeden, in het literaire sprookje zijn ook aanpassingen gemaakt. Zo is het niet langer het werk van velen

---

<sup>1</sup> Jessie van den broek, ‘Hoe sprookjes hielpen het nationalisme over Europa te verspreiden’, *NPORadio1* (06-06-2018), online in te zien via: <https://www.nporadio1.nl/wetenschap-techniek/9948-hoe-sprookjes-hielpen-het-nationalisme-over-europa-te-verspreiden> (geraadpleegd 24-11-2019).

<sup>2</sup> Ibidem.

<sup>3</sup> Jack Zipes, *The irresistible Fairy Tale: the cultural and social history of a genre* (Princeton, 2012), 1-20; Johannes Merkel en Dieter Richter, *vertel geen sprookjes over sprookjes* (Leuven, 1977), 13-39.

<sup>4</sup> Theo Meder, Ruben A. Koman en Gerard Rooijackers, *Canon met de kleine c* (Bedum, 2008) 182.

<sup>5</sup> Richard Evans, *De Eeuw van macht*, Vert. Het Vertaalcollectief (Amsterdam, 2016) 661-793; Jack Zipes, *The irresistible Fairy Tale: the cultural and social history of a genre* (Princeton, 2012), 1-20.

<sup>6</sup> Jack Zipes, *The irresistible Fairy Tale*.

verhalenvertellers gezamenlijk, zoals bij een oraal sprookje waar elke verteller zijn eigen draai aan het verhaal meegaf, maar het heeft een schrijver die onder zijn naam verantwoordelijk is voor het werk. Vaak is de inhoud dan ook aangepast aan de normen van deze schrijver, al past het aanpassen wel in de traditie van sprookjes. Door bovenstaande veranderingen werd het sprookje een eigen literair genre.<sup>7</sup> Een voorbeeld hiervan zijn de Duitse gebroeders Grimm die de orale sprookjes van de Duitstalige gebieden niet alleen verzamelden en opschreven maar deze ook aanpasten aan hun protestantse normen en hun namen boven de sprookjes zetten.<sup>8</sup>

De functie van het sprookje is slechts weinig veranderd door de tijd heen. Het belangrijkste doel dat sprookjes hadden, en nog steeds hebben, is het onderwijzen over goed en kwaad.<sup>9</sup> De verhalen vormen een toegankelijke en gemakkelijke manier om mensen, vaak onbewust, morele lessen te leren. De inhoud van deze lessen en de sprookjes zelf veranderden wel door de jaren. Dit kwam niet alleen door het continue doorvertellen van de sprookjes waardoor één enkele versie aanhouden onmogelijk werd, maar ook omdat het belangrijk was dat de verhalen relevant waren zodat ze bleven hangen. De ‘oorspronkelijke’ orale sprookjes zijn dus door de eeuwen heen al talloze keren aangepast aan de veranderingen in de maatschappij en van normen en waarden, een trend die de sprookjesschrijvers van de 19e-eeuw voortzetten.<sup>10</sup> Na de gebroeders Grimm volgden vele anderen hun voorbeeld en begonnen met het verzamelen en schrijven van sprookjes door heel Europa.

De eerste wetenschappelijke artikelen over literaire sprookjes zien we rond 1900 verschijnen. Onderwerpen die dan onder de aandacht komen, liggen vooral binnen de wetenschapsvelden pedagogiek en geschiedenis en gaan dan ook over de geschiedenis van sprookjes en het nut, of gevaar, voor kinderen.<sup>11</sup> Voor een langere periode blijft dit vrijwel de enige wetenschappelijke aandacht die sprookjes krijgen. Dan vindt er rond 1960, in de woorden van Jack Zipes, ‘*the explosion of a genre*’ plaats.<sup>12</sup> Vanaf deze periode worden sprookjes een enorm populair onderwerp voor beeldende kunstenaars, die een nieuwe invalshoek gebruiken en proberen van sprookjes een dystopisch verhaal maken.<sup>13</sup> Vanaf de jaren ‘60 komt er vanuit de wetenschap ook hernieuwde interesse voor sprookjes. Er verschijnen onderzoeken naar de literaire kant van sprookjes, de psychologische invloed van sprookjes op kinderen en zelfs complete encyclopedieën over sprookjes, om maar een paar onderwerpen op te noemen.<sup>14</sup>

---

<sup>7</sup> Ibidem, 1-20, 109-134.

<sup>8</sup> Jack Zipes, *The brothers Grimm*, (Londen, 2002).

<sup>9</sup> Johannes Merkel en Dieter Richter, *vertel geen sprookjes over sprookjes* (Leuven, 1977), 39-93.

<sup>10</sup> Jack Zipes, *The irresistible Fairy Tale*; Johannes Merkel en Dieter Richter, *vertel geen sprookjes over sprookjes*, 13-39.

<sup>11</sup> Lees hiervoor bijvoorbeeld: Lippincott, Williams & Wilkins, ‘The use of Fairy Tales’, *The American journal of nursing*, 1:11 (1901) 811-812; M. Gaster, ‘The modern origin of Fairy-Tales’, *The Folk-Lore journal*, 5:4 (1887) 339-351.

<sup>12</sup> Jack Zipes, *The irresistible Fairy Tale*, 135.

<sup>13</sup> Ibidem, 135-156.

<sup>14</sup> bijvoorbeeld op literair gebied: Olga Yu Orlova, ‘Phonostylistic play on words in literary Fairy Tales: Semiological aspect’, *Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 8:3 (2017); op psychologisch vlak: Viv Hinchcliffe, ‘Fairy Stories and Children’s developing theories of mind’, *International Journal of Early Years*

Waar ook vanaf de jaren '60 meer onderzoek naar is gedaan, en belangrijk voor dit onderzoek, is de relatie tussen sprookjes en een politieke ideologie die in de 19e-eeuw tot bloei was gekomen: het nationalisme.<sup>15</sup> Een van de eerste schrijvers die deze relatie beschrijft is de Duitse folklorist Hannjost Lixfeld. Hij toont in zijn boeken aan dat de verhalen van de gebroeders Grimm niet alleen gebruikt werden voor de vereniging van de Duitse vorstendommen en vrije steden in de tweede helft van de 19e-eeuw, maar ook later voor het propageren van het naziregime in Duitsland. In feite laat Lixfeld zien dat een effectieve manier van mensen verenigen is, om beroep te doen op een gedeeld verleden, waarin sprookjes een gedeeld verleden van een gebied kunnen creëren puur en alleen door de oorsprong van de verhalen: de verhalen van een volk.<sup>16</sup> Ook in andere landen van Europa zien we dat dit verleden van volksverhalen en sprookjes benadrukt wordt in de 20e-eeuw en gebruikt voor nationalistische doeleinden: in Spanje, bijvoorbeeld, werden de Spaanse volksverhalen door Franco ingezet voor rechtvaardiging van zijn macht. In Italië gebruikte Giovanni Gentile (minister van educatie onder het fascistische regime van Mussolini) Siciliaanse sprookjesschrijver Giuseppe Pitrè om de Italiaanse identiteit te benadrukken.<sup>17</sup> Dit sluit aan bij het de opening van dit onderzoek: de recente conclusie van Joep Leerssen dat sprookjes als middel gebruikt werden om nationalistische gevoelens te creëren en te versterken.<sup>18</sup>

Er is echter één auteur die stelt dat sprookjes niet alleen lang na hun opschrijven voor het verenigen van mensen door middel van nationalisme gebruikt werden, maar dat in het bijzonder de gebroeders Grimm, zelf al minder altruïstische doeleinden hadden: Louis Snyder. Snyder is specialist op het gebied van de opkomst van het zogenaamde 'pangermanisme': de wil om alle Duitssprekende gebieden te verenigen onder één staat. In zijn artikel *National aspects of the Grimm Brothers' Fairy Tales* deed hij in 1951 al uit de doeken waarom de gebroeders Grimm hun verhalen met nationalistische doelen voor ogen aanpasten en laat in een analyse van de sprookjes zien aan welke kenmerken we dit kunnen zien.<sup>19</sup> De methode die hij handhaaft in zijn artikel bestaat uit het identificeren van kenmerken die hij ziet als 'typisch Duits' en kenmerken van het nationalisme in het algemeen (bijvoorbeeld aan respect voor orde, de leider en het uiten van strijd lustigheid), om vervolgens te laten zien waar deze

---

*Education*, 4:1 (1996) 35-46 of Bruno Bettelheim, *The uses of enchantment: the meaning and importance of Fairy Tales*, (Londen, 1976); voorbeelden van encyclopedieën: General ed. David Adams Leeming, Project ed. Marion Sader, *Storytelling encyclopedia: historical, cultural, and multiethnic approaches to oral traditions around the world*, (Phoenix 1997); Ed. Thomas A. Green, *Folklore, an encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art. Volume II, I-Z*, (Santa Barbara, Denver, Oxford, 1997).

<sup>15</sup> Omdat dit een vrij breed begrip is zal in hoofdstuk 1 uitgelegd worden welke definitie in dit onderzoek gebruikt wordt en wat voor rol deze ideologie speelde in de 19e eeuw.

<sup>16</sup> Hannjost Lixfeld, *Folklore and Fascism: The reich institute for German Volkskunde* (Indiana, 1994); James R. Dow en Hannjost Lixfeld *The Nazification of an academic discipline: folklore in the Third Reich* (Indiana 1994).

<sup>17</sup> James W. Fernandez, *Folklorists as agents of nationalism*; Hans Kohn, 'Romanticism and the Rise of German nationalism'; Joseph Farrell, *The things that make sicily Sicily: considerations on sicilian identity* in Gino Bedani en Bruce Haddock *The politics of Italian national identity: a multidisciplinary perspective* (Wales, 2000).

<sup>18</sup> Jessie van den broek, 'Hoe sprookjes hielpen het nationalisme over Europa te verspreiden'.

<sup>19</sup> Louis Snyder, 'National aspects of the Grimm Brothers' Fairy Tales', *The journal of social psychology* 33 (1951) 209-223.

kenmerken terug te vinden zijn in de sprookjes van Grimm. In zijn latere boek *Roots of German nationalism* (1978) schrijft hij wederom dat speciale Duitse kenmerken in de sprookjes van Grimm terug te vinden zijn, wat volgens hem duidt op tekenen van nationalisme.<sup>20</sup> Kortom: Louis Snyder betoogt dat de gebroeders Grimm met het aanpassen van de sprookjes deze zodanig hebben veranderd dat er tekenen van 19e-eeuws Duits nationalisme in terug te vinden zijn. Wilhelm en Jacob Grimm zouden deze veranderingen bewust hebben gemaakt met een nationalistisch doel voor ogen: het verenigen van de Duitssprekende gebieden.

Al is het artikel *National aspects of the Grimm Brothers' Fairy Tales* al langere tijd geleden verschenen, Snyder is hiermee nog steeds een belangrijke naam in de wetenschap op het gebied van nationalisme in sprookjes en zijn argumentatie wordt dan ook vaak gebruikt in onderzoek naar Grimm. Zo noemen bijvoorbeeld *The Greenwood Encyclopedia* en bekende folklorist Jack Zipes in hun publicaties Snyders artikelen om het nationalisme in de sprookjes van Grimm aan te tonen.<sup>21</sup> Ook in het onlangs opnieuw verschenen *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales* door Maria Tatar (2019) wordt Snyder nog aangehaald.<sup>22</sup>

Slechts één auteur trekt Snyder openlijk in twijfel: John Ellis. Hij schreef in zijn boek *One Fairy Story too many: The brothers Grimm and their Tales* dat we door de aanpassingen die Jacob en Wilhelm hebben gemaakt juist helemaal geen ‘Duitse kenmerken’ meer in de sprookjes kunnen terugzien die uit de orale traditie zouden zijn meegekomen; slechts kenmerken van wat de broers als Duits zien. Het zou dus onmogelijk zijn om dit aan Duits nationalisme te koppelen. Ellis maakt hier een goed punt, maar meegenomen dat de broers leefden in 19e-eeuw, de eeuw waarin zowel het nationalisme tot bloei kwam als de sprookjes een eigen genre vormden, zijn de kenmerken die de broers als Duits zien misschien juist wél te koppelen aan het Duitse nationalisme. Ook gaat Ellis er hier vanuit dat ‘Duitse kenmerken’ stammen uit de tijd van voor de 19e-eeuw. Je kunt dus misschien door de aanpassingen van Grimm minder leren over de Duitse gebieden van voor de 19e-eeuw, wat Ellis met zijn werk betoogt maar wat nog niet bewezen is, maar dat betekent dat er dan des te meer zichtbaar is over het Duitsland van de 19e-eeuw, waar we het nationalisme zien opkomen. Het boek van Ellis werd overigens niet goed ontvangen: in het *International fiction review* werd het ‘one book too many’ genoemd en werd de wetenschappelijke methode bekritiseerd. Het *Folklore Forum* was positiever maar noemde het boek ook een te zwart-wit werk van interpretatie en niet definitief.<sup>23</sup>

---

<sup>20</sup> Louis Snyder, *Roots of German Nationalism* (Indiana 1978).

<sup>21</sup> Jack Zipes, *The Brothers Grimm*; Red. Donald Haase, *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales: G-P* (Westport 2008).

<sup>22</sup> Maria Tatar, *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales: Expanded Edition* (Princeton 2019);

<sup>23</sup> John M. Ellis, *One Fairy Story too many: The brothers Grimm and their tales* (Chicago 1983); Josef Schmidt, ‘John M. Ellis: One Fairy Story Too Many: The Brothers Grimm and Their Tales review’, *The international fiction review* 11:2 (1984) 134-135; Eric Montenyohl, ‘Review of 'One Fairy Story Too Many: The Brothers Grimm and Their Tales' by John M. Ellis’, *Folklore Forum* 19:1 (1986) 70-73.

Interessant is dat na negenenzestig jaar nog niemand Snyders methode heeft toegepast op andere casussen. Hij wordt, zoals aangegeven hierboven, nog aangehaald in recent onderzoek maar geen van de wetenschappers heeft zijn methode nog toegepast op een grotere schaal. Dit is wel van belang om de claim van Snyder, namelijk dat sprookjes en hun schrijvers bewust een rol hebben gespeeld bij het aanwakkeren van nationalistische gevoelens, te kunnen bevestigen. Om dit te toetsen zal er een bredere studie moeten komen, die niet alleen de gebroeders Grimm onderzoekt maar ook andere sprookjesschrijvers van de 19e-eeuw, uit andere landen in Europa. Oftewel, zijn deze nationalistische uitingen in sprookjes slechts typisch voor de gebroeders Grimm of een eigenschap van het populaire genre van de 19e-eeuw? Dit zal onderzocht worden in dit onderzoek aan de hand van de casus Hans Christian Andersen.

Er is hier om meerdere redenen voor Hans Christian Andersen gekozen. Allereerst omdat hij dé bekende sprookjesschrijver van Denemarken is, zoals Grimm die van de Duitse gebieden zijn, en zijn sprookjes net als die van Grimm gepubliceerd zijn in de 19<sup>e</sup>-eeuw, of specifieker: tussen 1835 en 1872. Ook vormt Andersen een goede casus omdat het Deens nationalisme al relatief vroeg opkwam: aan het einde van 18e-eeuw.<sup>24</sup> Dit betekent dat het al vrij gevorderd was in de tijd dat Andersen begon met schrijven en is er een grotere kans dat Andersen hier mee in aanraking is gekomen in zijn leven. Mochten nationalistische uitingen dus gewoon zijn in sprookjes, zou het zeer goed mogelijk zijn deze terug te vinden in de werken van Andersen. Daarnaast staan zowel Jacob en Wilhelm Grimm als Hans Christian Andersen bekend om zowel het verzamelen en aanpassen van de orale sprookjes van hun land, als het zelf schrijven van literaire sprookjes, al deden de gebroeders Grimm het laatste zelden. Dit maakt de sprookjes van beide kanten goed te vergelijken.

Er zijn echter ook verschillen tussen beide partijen: Andersen werd geboren en schreef al zijn sprookjes in Denemarken, een land met een hele andere geschiedenis dan Duitsland. Waar de Duitse gebieden in de 19e-eeuw bezig zijn met het verenigen van het land, verliest Denemarken juist veel gebied, waaronder het grote Noorwegen. Hierdoor zal het nationalisme waarschijnlijk meer zijn ingezet om te behouden wat al bij Denemarken hoorde. Om deze reden is het van belang in dit onderzoek de methode van Snyder niet klakkeloos over te nemen, maar aan te passen naar de vorm van nationalisme in Denemarken.

Een ander verschil tussen Andersen en de gebroeders Grimm is de invulling van hun dagelijks leven. Jacob en Wilhelm hadden al sinds ze jong waren ideeën over een eenwording van Duitse gebieden: ze gingen studeren en zagen dat niet iedereen gelijk was, wat volgens hen niet klopte, zij waren allemaal Duitser. Ze zagen het als hun plicht om de Duitse verhalen op te schrijven zodat deze niet zouden verdwijnen uit de herinnering van de Duitsers. Toen tijdens de revolutie van 1848 een vereniging van de Duitse gebieden werd geëist zaten de broers beiden in de nationale vergadering van het civiel parlement dat onder andere een grondwet zou schrijven voor het nieuwe verenigde Duitse rijk.

---

<sup>24</sup> Knud J.V. Jespersen, ‘*A History of Denmark*’ (Londen, 2011).

De broers waren zelf praktiserend protestants, wat bijdroeg aan de terugkerende burgerlijke idealen in de verhalen.<sup>25</sup> Andersen daarentegen, was volgens de literatuur niet bezig met het behoud van Denemarken of de verbinding tussen de Denen, al is het wel duidelijk dat zijn loyaliteit bij Denemarken lag. Hij was vaak op reis om contacten met romantici in het buitenland te onderhouden maar keerde altijd terug naar Kopenhagen. Ook was hij zelf niet actief praktiserend protestant, maar liet dit wel een terugkerend thema zijn in zijn sprookjes.<sup>26</sup> Zowel Andersen als de gebroeders Grimm kwamen uit arme families en klommen door de jaren heen op, al hadden de Grimms duidelijke doelen gesteld aan hun leven en hun schrijven en was het voor Andersen, zeker aan het begin, meer een samenloop van omstandigheden.<sup>27</sup>

De achtergrond van Andersen is dus anders dan die van de Grimm broers, wat een van de redenen is die dit onderzoek interessant maakt. De sprookjes zijn goed te vergelijken maar de omgeving waarin ze zijn opgeschreven heel verschillend. Als Andersen daarom in dit onderzoek ook als 'nationalist' uit de bus komt volgens Snyders methode, kunnen we stellen dat deze karaktertrek bij de gebroeders Grimm minder specifiek voor hen was en wellicht meer bij het genre hoorde. De achtergrond van de schrijvers zal ook worden meegenomen in de analyse.

Om dit onderzoek goed te kunnen uitvoeren zal er in het eerste hoofdstuk eerst worden ingegaan op het begrip nationalisme: wat voor vorm nam deze politieke ideologie in de 19e-eeuw aan, en wat was de rol van verhalen en sprookjes in deze ideologie? Om te onderzoeken of er kenmerken van nationalisme terug te vinden zijn in sprookjes van Andersen zal daarna de methode van Snyder opnieuw bekeken worden en waar nodig aangepast. Deze is immers opgesteld aan de hand van kenmerken van Duits nationalisme waar in dit onderzoek gekeken zal worden naar Deens nationalisme. Vervolgens zullen zeven sprookjes van Andersen geanalyseerd worden aan de hand van deze methode om zo vast te stellen of er nationalisme in terugkomt. Dit alles zal samenkomen in de conclusie.

De bronnen die gebruikt worden in dit onderzoek zijn enkele sprookjes van Hans Christian Andersen, waarvan de selectie verklaard zal worden in het derde hoofdstuk. Omdat de originele versies in het Deens zijn is in dit onderzoek gebruikt gemaakt van vertaalde versies. Om eventuele alteraties door het vertalen te onderscheppen worden er hier twee vertalingen gebruikt: een recente Engelse versie van Anna Ruggieri uit 2016 en een wat oudere Nederlandse vertaling uit 1975.<sup>28</sup> Hierover is meer te vinden in hoofdstuk 3.

---

<sup>25</sup> Jack Zipes, *The Brothers Grimm*.

<sup>26</sup> Jack Zipes, *Hans Christian Andersen: the misunderstood storyteller* (New York, Oxon, 2005).

<sup>27</sup> Ibidem; Jack Zipes, *The Brothers Grimm*.

<sup>28</sup> Ebook, Anna Ruggieri, *Andersen's Fairy Tales: the complete collection*, (2016); *Sprookjes van H.C. Andersen*, illustraties en vertaling: Scheltema & Holkema en Johan Winkler (Vlaardingen, Amsterdam, Antwerpen 1975).



## Nationalisme in de 19e eeuw en de rol van verhalen.

Nationalisme is een erg breed begrip en helaas niet in één omschrijving te vangen. Daarom is het van belang om in dit hoofdstuk een definitie te kiezen en deze eenduidig te gebruiken gedurende het hele onderzoek. Een definitie van Louis Snyder zou in dit onderzoek het meest voor de hand liggend zijn aangezien zijn methode, waarin hij nationalisme geregeld gebruikt, in dit onderzoek wordt toegepast. Snyder geeft in zijn artikelen over het nationalisme in de sprookjes van Grimm echter geen definitie voor het fenomeen. Dit leidt tot de noodzaak een definitie van een andere auteur te kiezen.

Een duidelijke omschrijving van het begrip is die van Elie Kedourie, een Britse historicus gespecialiseerd in onder andere nationalisme. Hij beschrijft het fenomeen als een doctrine die zich voordoet als een criterium voor het recht op een eigen regering, het organiseren van staten en legitimeren van het uitoefenen van macht. Deze leer houdt dus in dat de mensheid natuurlijk verdeeld is in staten, die hun eigen specifieke kenmerken hebben en recht op zelfbestuur.<sup>29</sup>

Het nationalisme benoemen tot ‘leer’ is echter iets waar onenigheid over bestaat. Zo omschrijft de Amerikaanse filosoof Hans Kohn nationalisme liever als een ‘*state of mind*’, en draait het volgens historica Liah Greenfeld meer om de zoektocht naar gelijkheid als een essentieel onderdeel van nationalisme.<sup>30</sup> Er is dus belang bij een definitie die meer omvat dan alleen ‘leer’.

Voor dit onderzoek is uiteindelijk gekozen de definitie van Nederlands literatuurwetenschapper en historicus Joep Leerssen aan te houden. Leerssen baseerde zijn definitie op die van vijf autoriteiten op het gebied van nationalisme waaronder de bovengenoemde Hans Kohn en Elie Kedourie. Leerssens beschrijft nationalisme als een politieke ideologie die gebaseerd is op drie veronderstellingen. De eerste is dat de natie de meest organische manier van samenleven is, dit betekent dat mensen vinden dat ze bij elkaar horen en het daarom loyaliteit oproept. Daarnaast zorgt dit gevoel van eenwording ervoor dat de regering legitieme macht heeft en gehoorzaamd zal worden. Tot slot veronderstelt de ideologie dat culturele en politieke grenzen in een natie gelijk zijn waardoor een volk niet alleen territoriaal maar ook cultureel met elkaar verbonden is.<sup>31</sup>

Volgens Leerssen zijn voorlopers van het nationalisme al in pre-middeleeuwse samenlevingen terug te vinden waar collectieve identiteit en etnotypisme een steeds grotere rol begonnen te spelen. Het is echter pas in de 19e-eeuw dat nationalisme als een duidelijk herkenbare ideologie opkomt, met een kenmerkende agenda.<sup>32</sup> Een eerste reden hiervoor is de opkomst en ondergang van Napoleon, die ervoor zorgde dat de politieke status quo van Europa dermate opschudde dat er opnieuw nagedacht moest worden over de inrichting van Europa. Dit is vooral zichtbaar in het Heilig Roomse Rijk dat na om en nabij duizend jaar te hebben bestaan, door Napoleon werd ontbonden in 1806. Na zijn val liet hij de

---

<sup>29</sup> Elie Kedourie, *Nationalism* (4e editie, Oxford, 1994), 1-2.

<sup>30</sup> Hans Kohn, *The idea of nationalism: A study in its origins and background* (New York, 1946); Liah Greenfeld, *Nationalism* (Washington DC, 2019), 1-12.

<sup>31</sup> Joep Leerssen, *National thought in Europe: A cultural history*, (3e druk, Amsterdam, 2010), 14.

<sup>32</sup> *Ibidem*, 13-25.

gebieden die bij het rijk hadden gehoord onzeker achter. Ze spraken niet allemaal dezelfde taal, hadden andere gewoonten en zelfs andere heersers en regelgeving. Hier zien we dan kenmerken van nationalisme verschijnen: gebieden begonnen met het verzamelen van culturele erfstukken zoals literatuur en kunst en benadrukten wat hen onderscheidde van anderen. In de Duitse gebieden uitte zich dit vooral in afkeer tegen alles wat Frans was of als Frans werd gezien in navolging van de Franse bezetting.<sup>33</sup> Voor het creëren van nieuwe staten, of juist het behoud van al bestaande staten, werd de binding met het volk cruciaal. Nationalistische kenmerken werden dus langzaam zichtbaar zowel onder het volk als hogerop in de politiek.

Een tweede belangrijke reden voor de opbloei van nationalisme in de 19e eeuw is de opkomst van de Romantiek: een cultuurverschijnsel dat zich afzette tegen de wetenschappelijke Verlichting en gericht was op emoties, geschiedenis, verbinding en verbeelding. Door de Romantiek ging men inzien dat geschiedenis iets was wat mensen verbond en werd er meer waarde gehecht aan de verbindingen tussen mensen en volken.<sup>34</sup> Mensen zagen zich verbonden met hun verleden en gevormd door de tradities en gewoonten van het gebied waar ze vandaan komen. Elk gebied zou zijn eigen specifieke kenmerken hebben en kon zo onderscheiden worden van andere landen en arealen.<sup>35</sup> Auteurs zien in deze definitie een soort connectie, of overgang, ontstaan tussen de Romantiek en nationalisme. In de *Folklore Encyclopedia* wordt deze connectie door Harvilahti benoemd als ‘Romantic nationalism’. De omschrijving van dit begrip, genoemd in de encyclopedie, luidt: “*A cultural movement combining the romantic focus on the primitive or common man or woman and older literary forms with the advocacy of national and ethnic pride through the development of the literature, language, and traditions of the group.*”<sup>36</sup> Volgens Harvilahti leidde deze tussenvorm direct tot het verzamelen van literatuur en traditionele kunst om zo de waarde van staten te versterken en zich te onderscheiden van anderen.<sup>37</sup> Leerssen benoemt de tussenvorm als politieke romantiek, wat hij ziet als een vroege vorm van nationalisme. Hierin worden staten steeds meer gezien als natuurlijke organismen die gedefinieerd worden door hun eigen unieke kenmerken, gelegitimeerd door de geschiedenis.<sup>38</sup>

Literatuur speelde in de 19e-eeuw dus vooral een rol in het kenmerken van de uitzonderlijkheid van de natie. Een verbinding van het volk door middel van taal. Literatuur was hierdoor belangrijk voor zowel de Romantiek en de tussenvorm van romantisch nationalisme als direct voor het nationalisme zelf. Leerssen ziet de Romantiek twee belangrijke invloeden hebben op auteurs in de 19e-eeuw: allereerst worden ze individualistischer omdat ze zich niet meer aan de schrijfgeregels hielden, ten tweede worden ze juist minder individualistisch omdat de inspiratie nu komt van een groter collectief of

---

<sup>33</sup> Ibidem, 105-137.

<sup>34</sup> Richard Evans, *De eeuw van macht*, 661-793.

<sup>35</sup> Hans Kohn, ‘Romanticism and the rise of German nationalism’, *The review of politics* 12:4 (1950) 443-472.

<sup>36</sup> Lauri Harvilahti, ‘Romantic nationalism’ in: Thomas Green eds., *Folklore, an encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art. Volume II, I-Z*, (Santa Barbara, Denver, Oxford, 1997), 737-741, aldaar 737.

<sup>37</sup> Ibidem, 737-741.

<sup>38</sup> Joep Leerssen, *National thought in Europe*, 21.

spiritueel iets. Ze zagen in dat verhalen die eerder aansloegen het hele volk aanspraken en hieruit groeide een nieuwe waardering voor het eerdere collectieve auteurschap waar ook de orale sprookjes onder vallen.<sup>39</sup> In de literatuur van de 19e-eeuw wordt er meer gebruik gemaakt van het benoemen van plaatsen en bezienswaardigheden, waarschijnlijk ook om die als kenmerken van het land te prijzen.

Zoals eerder gezegd ontstond er in navolging van Napoleon een afkeer voor Frankrijk en alles met een Franse connotatie. De adel sprak vaak Frans en mede hierom werden de gewoonten van de adel in de loop van de 19e-eeuw steeds meer afgekeurd. Al het buitenlandse werd als pretentius gezien omdat de adel er juist voor was. Er tegenover stonden de nieuwe burgerlijke deugden van de middenklasse zoals het huwelijk, kuisheid en eerlijkheid die als nationale deugden werden neergezet. Een hiervan was ‘vaderlandsliefde’. In de publieke sfeer vond dus een transitie plaats van buitenlands gerichte adel naar een meer burgerlijke gerichte middenklasse. Dit zien we terug in de literatuur waar de protestantse burgerlijke idealen meer naar voren komen in de 19e-eeuw.<sup>40</sup> In nieuwe literatuur kon het simpelweg geschreven worden maar al bestaande stukken werden vaak aangepast of herschreven. Dit zien we ook terug bij de literaire sprookjes.

De eerder genoemde nieuwe waardering voor het collectieve auteurschap is zichtbaar in de populariteit die de verhalen in de 19e-eeuw vergaarden. Orale sprookjes waren namelijk, zoals in de inleiding besproken, het product van door de jaren heen door verschillende auteurs aangepaste volksverhalen. In de opnieuw aangepaste, verzamelde werken werd er echter wel de naam van de verzamelaar bij vermeldt. In de 19e-eeuw werd literatuur, en dus sprookjes, gezien als onderdeel van het gemeenschappelijke verleden van een volk. Om deze reden was het van belang de verhalen te verzamelen en verkrijgbaar te maken voor het bredere publiek. Sprookjes hebben dus geen directe relatie met het nationalisme maar de opkomst van sprookjes als een genre en de populariteit die het met zich meebracht staan wel in relatie tot de Romantiek en het nationalisme.

Het nationalisme nam in diverse landen verschillende vormen aan. Dit is van belang om mee te nemen in dit onderzoek. In de Duitse gebieden kwam het vooral tot uiting in de behoefte één verenigd Duitsland te vormen met alle Duitssprekende gebieden. Over waar de grens van dit Duitsland moest komen te liggen waren de meningen verdeeld. Deze vorm van nationalisme is dus vooral gericht op het opnemen van verschillende gebieden met verschillende regelgeving en tradities in één natie omdat ze dezelfde taal spraken.<sup>41</sup> De nadruk lag bij dit nationalisme dan ook vooral op wat ze wel gemeen hadden, wat een reden geeft voor de toename van Duitse literatuur en geletterdheid in de 19e-eeuw.<sup>42</sup> Zoals besproken in de inleiding waren de gebroeders Grimm zelf ook bezig met de eenwording van Duitsland. Jacob was taalkundige en samen met Wilhelm begonnen zij aan het *Deutsches Wörterbuch*. Dat ze bezig

---

<sup>39</sup> Joep Leerssen, ‘Oral epic, the nation finds a voice’, in: Timothy Baycroft & David Hopkin, *Folklore and nationalism in Europe during the long nineteenth century*, (Leiden, Boston, 2012), 11-26.

<sup>40</sup> Joep Leerssen, *National thought in Europe*, 93-102.

<sup>41</sup> Hans Kohn, ‘Romanticism and the rise of German nationalism’, 443-472.

<sup>42</sup> Jack Zipes, ‘The revolutionary rise of the romantic Fairy Tale in Germany’, *Studies in Romanticism* 16:4 (1977) 409-450.

waren met taal kan hun kijk op de Duitse eenwording hebben beïnvloed, of visa versa. In ieder geval heeft het ertoe geleid dat de broers uiteindelijk de sprookjes van de Duitssprekende gebieden hebben verzameld.

In Denemarken was er sprake van een heel ander soort nationalisme; Denemarken was al verenigd en moest in de loop van de 19e-eeuw zelfs gebieden afstaan. Dit heeft ervoor gezorgd dat Deens nationalisme juist veel meer gericht is op het behouden van de al bestaande natie. Hier ligt de nadruk op alles wat de Denen gemeen hebben en wat hen onderscheidde van andere naties.<sup>43</sup> Een directe reden voor het verzamelen van de Deense sprookjes door Hans Christiaan Andersen is niet te vinden.

Nationalisme is een erg breed begrip, toch is in dit hoofdstuk geprobeerd de essentie ervan te vangen in een definitie geschreven door Joep Leerssen. Er is uitgelegd hoe en waarom deze ideologie in de 19e-eeuw tot stand gekomen is en er is ingegaan op de rol van verhalen en specifiek sprookjes binnen deze 19e-eeuw. Vervolgens is aangetoond dat nationalisme vele vormen kan aannemen. Omdat het Duitse en Deense nationalisme verschillende doelen hadden, hebben ze ook verschillende vormen aangenomen. In het volgende hoofdstuk zal daarom de methode van Snyder, die in dit onderzoek wordt gebruikt om de sprookjes te analyseren, besproken worden, en zal deze waar nodig worden aangepast naar Deens nationalistische kenmerken in plaats van Duitse.

## De methode van Louis Snyder, toegepast op Deens nationalisme.

In het eerder genoemde artikel *National aspects of the brothers Grimm's Fairy Tales* van Louis Snyder wordt een methode ontwikkeld om tekenen van Duits nationalisme, en nationalisme in het algemeen, aan het licht te brengen in de sprookjes van de gebroeders Grimm.<sup>44</sup> Voor dit onderzoek zal eenzelfde methode gebruikt worden om te testen of er ook sporen van nationalisme terug te vinden zijn in enkele van de Deense sprookjes van Hans Christian Andersen. Om deze methode te kunnen toepassen zal eerst gekeken worden of Duits en Deens nationalisme van elkaar verschillen, waarna de eventuele verschillen vervolgens zullen worden aangepast in de methode.

In Snyders artikel begint hij met een stuk over het nationalisme in de levens van de gebroeders Grimm. Dit doet hij om aan te tonen dat de broers al geregeld met nationalisme in aanraking kwamen en het daarom ook terug te vinden is in hun sprookjes. Vervolgens gaat hij kort in op de achtergrond van de sprookjes (publicatiedata en succes) waarna hij in de analyse van de sprookjes duikt. Opvallend is hier dat Snyder zelf geen methode omschrijft. Het is dus van belang deze uit de analyse zelf te halen. Hieruit blijkt dat hij van tevoren nationalistische kenmerken heeft gekozen en daarna heeft gekeken in hoeverre deze terug te vinden zijn in de sprookjes van Grimm. Snyder deelt de nationalistische kenmerken op in twee groepen: kenmerken die laten zien dat de verhalen zich specifiek afspelen in

---

<sup>43</sup> Knud Jespersen, *A history of Denmark*, (Londen, 2011).

<sup>44</sup> Louis Snyder, 'National aspects of the Grimm Brothers' Fairy Tales', *The journal of social psychology* 33 (1951) 209-223.

Duitsland; en kenmerken van meer algemeen nationalistische aard. De kenmerken van Duitsland zullen voor dit onderzoek dus vergeleken worden met, en eventueel veranderd moeten worden in, kenmerken van het Denemarken van de eerste helft van de 19e-eeuw. De meer algemene kenmerken kunnen hoogstwaarschijnlijk behouden worden en worden daarom kort bekeken aan het einde van het hoofdstuk.

In de sprookjes van de gebroeders Grimm is de Duitse cultuur volgens Snyder te herkennen in enkele thema's, namelijk: milieu en natuur, sociale structuur, burgerlijke idealen en structuren en angst voor de buitenlander (lees: antisemitisme). Deze onderwerpen zullen nu een voor een besproken worden voor zowel de Duitse gebieden, zoals door Snyder benoemd, als voor Denemarken, aan de hand van eigen literatuuronderzoek.

Allereerst milieu en natuur. Dit is meteen een interessant onderwerp want hoewel sprookjes vaak beginnen met "Lang geleden, in een land hier ver vandaan.." spelen ze zich meestal af in het land van herkomst. De omgeving van het verhaal is dus vaak afhankelijk van het land van oorsprong en deze verschilt nogal voor de twee landen die hier vergeleken worden. Waar Duitsland in de 19e-eeuw namelijk nog grotendeels uit ondoordringbaar bos bestond, besloeg dit in Denemarken slechts 5% van de oppervlakte.<sup>45</sup> Het Deense land was vlak en vol van weiden en akkers; vooral de agrarische sector floreerde. De industrialisatie kwam pas laat op gang en de trek van platteland naar de stad was niet zo groot als in andere landen, omdat de boerengemeenschap het relatief goed had. In Denemarken bestond tot laat in de 19e-eeuw een veel kleiner arbeidsoverschot, nodig om fabrieken te starten, dan in veel andere Europese landen.<sup>46</sup> Op grond daarvan mag je veronderstellen dat de sprookjes van Andersen zich niet zullen afspelen in het bos, waar de sprookjes van Grimm zich wel bijna allemaal voltrekken, maar eerder op het platteland of in kleine steden. De sprookjes van zowel Andersen als Grimm zijn te vroeg opgeschreven, namelijk in de eerste helft van de 19e eeuw, om echte tekenen van industrialisatie terug te kunnen vinden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan fabrieken en machines. De geografische ligging van Denemarken, met zijn relatief lange kustlijn, zou veeleer kunnen duiden op sprookjes die meer met de zee of scheepvaart te maken hebben. Snyder noemde de zee in zijn artikel een factor die zowel als vijand, die schepen zinkt en grote stormen met zich meebrengt, dan wel als vriend, die voor voedsel en handel zorgt, gebruikt wordt.<sup>47</sup> De zee zou beide rollen kunnen vervullen in de sprookjes van Andersen.

Ook de sociale structuur van Denemarken verschilde met die van Duitsland. De regering van de vorsten van het koninkrijk Denemarken liet zich namelijk al vanaf de tweede helft van de 18e-eeuw tot op zekere hoogte kenmerken door het verlicht absolutisme. De vorsten neigden ertoe zich zo veel mogelijk aan het volk aan te passen. Dit had als gevolg dat de invloed van de adel gering was (veel minder dan in de Duitse gebieden) en dat er ruimte was voor een agrarische revolutie en een vroege opkomst van het liberalisme. Grote groepen onafhankelijke boeren zagen dat ze hun status te danken

---

<sup>45</sup> Richard J. Evans, *De eeuw van macht: Europa 1815-1914*, Vert. Het Vertaalcollectief (Amsterdam, 2016) 537-661.

<sup>46</sup> *Ibidem*, 419-537.

<sup>47</sup> *Ibidem*; Louis Snyder, *National aspects of the Grimm brothers' Fairy Tales*.

hadden aan de monarchie en bleven hier dan ook fervente aanhangers van. In ieder geval totdat in 1848 de absolutistische macht van de koning werd ingeruild voor een constitutionele monarchie.<sup>48</sup> Met betrekking tot de sprookjes van Andersen zou je hierdoor kunnen verwachten dat de koning een belangrijke rol speelt, een rol van rechtvaardige leider die het volk steunt. Ook zullen in deze sprookjes de boeren waarschijnlijk een grotere rol spelen en zijn de fabriekseigenaren en grote handelaren, groepen die vaak juist wel bij de bourgeoisie genoemd worden, waarschijnlijk minder belangrijk.

Bij het onderzoek naar burgerlijke idealen en structuren in Denemarken moet erop gewezen worden dat de burgerij hier bestond uit een hele andere groep mensen dan in Duitsland. Dit kwam vooral door de agrarische reformatie die ervoor zorgde dat ook boeren bij de bourgeoisie konden horen en er veel minder industriële beroepen gerepresenteerd waren.<sup>49</sup> De burgerij was hier dus een stuk diverser qua beroepen maar de idealen waren wel redelijk hetzelfde: familiestructuren met vader aan het hoofd, protestantisme (in het bijzonder lutheranisme) en het idee dat zonden gestraft worden en goede daden juist beloond.<sup>50</sup> Andersen schreef het merendeel van zijn werken onder patronage, gesponsord door subsidies, en dus in samenwerking met de burgerij.<sup>51</sup> Dit betekent dat de moraliserende les, die typerend was voor het sprookje, net als bij de broeders Grimm nog duidelijker naar voren kwam.

Angst voor de buitenlander, en in het bijzonder antisemitisme, is een kenmerk dat Snyder zowel bij Duits nationalisme specifiek, als bij algemene nationalistische kenmerken plaatst. In het algemeen kregen buitenstaanders een vijandelijke rol aangemeten, namelijk als bedreiging van de bestaande burgerlijke structuren, zoals de stiefmoeder in een sprookje het burgerlijke gezin bedreigt en buitenlanders de normen en waarden van het volk.

Volgens Snyder was in de sprookjes van Grimm antisemitisme duidelijk aanwezig; de rol van het antisemitisme in de latere Duitse geschiedenis is evident. Er zijn redenen om aan te nemen dat dit ook een rol speelde in de Deense geschiedenis, maar wellicht minder dan in de Duitse omdat later, in de Tweede Wereldoorlog, de Denen bijna al hun Joden hielpen ontsnappen naar het neutrale Zweden en in 1849 kregen Joden gelijke rechten als de Denen.<sup>52</sup> Toen Andersen in 1819 op veertienjarige leeftijd naar Kopenhagen ging om daar te zingen voor de burgerij was hij getuige van de uitbraak van antisemitische rellen. Deze rellen hadden zes jaar eerder op dezelfde plek ook al plaatsgevonden. Het begon met het idee dat er een Joodse samenzwering was tegen de samenleving en eindigde in Joden als de zondebok van alle problemen in Denemarken. In deze omgeving werd Andersen volwassen en begon hij met

---

<sup>48</sup> Knud Jaspersen, *A history of Denmark*, 36-63.

<sup>49</sup> Uffe Ostergaard, 'Danes', in: Jeffrey E. Cole ed. *Ethnic groups of Europe: An encyclopedia* (Santa Barbara, Denver, Oxford 2011); Uffe Ostergaard, *Peasants and Danes: the Danish national identity and political culture* (Aarhus, 1992).

<sup>50</sup> Richard Evans, *Eeuw van macht*, 684,693; Louis Snyder, *National aspects of the Grimm brothers' Fairy Tales*.

<sup>51</sup> Jack Zipes, *Hans Christian Andersen: the misunderstood storyteller* (New York, Oxon, 2005).

<sup>52</sup> Yaël Enoch, 'The intolerance of a tolerant people: Ethnic relations in Denmark', *Ethnic and racial studies* 17:2 (1994) 282-300; Richard Evans, *Eeuw van macht*, 706.

schrijven. Dit is belangrijk om in gedachten te houden om zo antisemitisme wel degelijk als onderdeel van de Deense samenleving te zien.<sup>53</sup>

Wel moet er ook bij vermeld worden dat Denemarken, tot het uiteindelijk in 1864 de provincies Sleeswijk en Holstein moest afstaan aan Bismarck, een rijk van grote omvang was. Ze hadden in de vijftig jaar hiervoor al Noorwegen en gebieden in India moeten afstaan.<sup>54</sup> Pas sinds 1864 is Denemarken een land waar voornamelijk Deens wordt gesproken en de Deense cultuur heerst. Hoewel er dus sprake was van antisemitisme in Denemarken waren de Denen wel gewend aan een verscheidenheid van talen en culturen binnen het land.

Algemene kenmerken die Snyder in zijn artikel toeschrijft aan nationalisme hebben vooral met de loyaliteit aan de staat te maken. Zo toont de hoofdpersoon altijd dapperheid en strijdlustigheid: hij is klaar om te vechten voor zijn vaderland en zal er dapper voor opkomen. Dit type nationalisme zien we terug in *A history of Denmark* waar het wordt benoemd als kenmerk van het Deens conservatief nationalisme van voor 1864.<sup>55</sup> Verder worden oorlog en wreedheid genoemd als kenmerken. Snyder verantwoordt dit door het toe te schrijven aan de manier waarop de wereld werkt in de 19e-eeuw en als reden om militair esprit te verantwoorden. De Denen, echter, vonden oorlog en wreedheid meer iets Duits, iets Pruisisch. Dat beide landen op gespannen voet met elkaar stonden (de kwestie Sleeswijk-Holstein) en zelfs tweemaal oorlog voerden tussen 1848 en 1863, was daaraan niet vreemd.<sup>56</sup> Wanneer we verder lezen in de literatuur zien we dat wreedheid normaal is voor sprookjes maar dat het bij Grimm heftiger voorkwam.<sup>57</sup>

Hierna noemt Snyder nog respect voor orde en autoriteit. Dit is een logisch kenmerk aangezien de staat een orgaan is dat draait op de autoriteit van één of meerdere personen die haar besturen. Orde zorgt voor structuur en is een middel om autoriteit te behouden. De autoriteit komt in sprookjes vooral van de vader of van de koning maar ook de klassen die boven de hoofdpersoon staan hebben autoriteit over de persoon. Het laatste kenmerk dat Snyder noemt is hiermee verbonden, namelijk de acceptatie zonder protest of opstand. Wanneer de autoriteit iets opdraagt doe je wat er gevraagd wordt. Zo is de vader de baas thuis in het huishouden en de staat een statisch gegeven met klassen. In sprookjes wordt geluisterd naar wie er boven je staat, zoals bij nationalisme idealiter naar het staatshoofd wordt geluisterd.<sup>58</sup>

De methode die toegepast gaat worden op de sprookjes van Andersen zal dus letten op een paar Deense kenmerken: platteland, kleine steden, boerenbedrijfjes en de zee en kust als omgeving, een centrale rol voor boeren en de koning als rechtvaardig leider, burgerlijke idealen zoals patriarchie,

---

<sup>53</sup> Jack Zipes, *Hans Christian Andersen: the misunderstood storyteller*.

<sup>54</sup> Uffe Ostergaard, 'Danes'.

<sup>55</sup> Knud Jespersen, *A history of Denmark*, 195-231.

<sup>56</sup> Cay Dollerup, 'The Grimm Tales in nineteenth century Denmark'.

<sup>57</sup> J. Merkel en D. Richter, vertel geen sprookjes over sprookjes (Leuven, 1977) 39-93.

<sup>58</sup> Jack Zipes, *Hans Christian Andersen: the misunderstood storyteller*, (New York, Oxon, 2005).

protestantisme, beloning en bestraffing en tot slot angst voor buitenstaanders en meer specifiek antisemitisme. Qua algemene kenmerken wordt er gekeken naar dapperheid en militair esprit van de hoofdpersoon, oorlog en wreedheid als thema in de sprookjes en respect voor orde en autoriteit gepaard met acceptatie zonder protest of opstand.

In het volgende hoofdstuk zal ingegaan worden op de keuze van sprookjes en zullen deze vervolgens worden geanalyseerd. Dit zal gebeuren door de betreffende sprookjes te lezen in twee vertalingen waarbij gelet zal worden op de bovengenoemde Deense kenmerken en de meer algemene kenmerken van nationalistische aard. Deze worden per sprookje besproken waarna er een korte conclusie zal volgen.

## Toepassing van de methode op sprookjes van Hans Christiaan

### Andersen.

Omdat er voor de omvang van dit onderzoek geen ruimte was om alle 157 sprookjes van Hans Christian Andersen te analyseren zijn er zeven uitgekozen. Deze zijn: *De prinses op de erwt*, *Het meisje met de zwavelstokjes*, *De nieuwe kleren van de keizer*, *Kleine Ida's bloemen*, *De stoute jongen*, *De reisgenoot* en *Het lelijke jonge eendje*. Bij het selecteren van de sprookjes was het vooral van belang rekening te houden met wanneer het nationalisme duidelijk aanwezig was in Denemarken. Zoals al eerder genoemd kwam het Deense nationalisme al vroeg op: aan het einde van de 18e-eeuw. Een eindpunt voor het nationalisme in de conservatieve vorm die het had tijdens deze periode kwam in 1864. In dat jaar verliest Denemarken van de Pruisische generaal Bismarck en moeten de gebieden Sleeswijk en Holstein opgeven worden aan de Pruisen. Dit was voor Denemarken een grote nederlaag: in één klap waren ze veel kleiner. Zeker in vergelijking met het Denemarken van een eeuw eerder waar onder andere Noorwegen ook nog bij hoorde. Deense historici beginnen dan de nadelen van een groot rijk te benadrukken; Denemarken moest maar blij zijn dat ze zo klein was en zich richten op de welvaart. Het nationalisme splitst zich dan op in twee takken: het conservatief nationalisme, dat focust op militaire en constitutionele macht, en het meer liberale nationalisme, dat minder militair is en meer focust op het zelfbeschikkingsrecht.<sup>59</sup> Omdat de methode in hoofdstuk 1 is opgesteld voor het begin van de 19e-eeuw en vooral voor een conservatieve vorm van nationalisme is ervoor gekozen geen sprookjes van na 1864 te analyseren. Omdat deze periodisering nog steeds een flink aantal sprookjes overlaat is er voor de wat bekendere sprookjes uit deze periode gekozen.

Jack Zipes geeft waardevolle informatie over de achtergrond van de sprookjes in zijn artikel "*Critical Reflections about Hans Christian Andersen, the Failed Revolutionary*".<sup>60</sup> Hij schrijft dat

---

<sup>59</sup> Knud J.V. Jespersen, *A History of Denmark* (Londen, 2011), 195-231.

<sup>60</sup> Jack Zipes, *Critical Reflections about Hans Christian Andersen, the Failed Revolutionary*, *Marvels & Tales*, 20:2 (2006) 224-237.



Andersen in zijn eerste boek met sprookjes *Eventyr, fortalt for børn* (sprookjes, aan kinderen verteld) vrijwel geen sprookjes heeft opgenomen die hij zelf heeft bedacht. Hij schreef in de eerste instantie vooral sprookjes uit de orale Deense traditie over, met aanpassingen. Ook heeft hij er een aantal uit het Duits van de gebroeders Grimm overgenomen en veranderd, hierbij noemt Zipes onder andere *De kleine zeemeermin*. Hij schreef slechts twee sprookjes uit de bundel zelf: *Kleine Ida's bloemen* en *De stoute jongen*.<sup>61</sup> Voor dit onderzoek is het van belang dat de geanalyseerde sprookjes een Deense oorsprong hebben en om deze reden zullen de door Zipes als ‘Duits’ benoemde sprookjes niet besproken worden. Het onderscheid tussen de sprookjes door Andersen geschreven en die overgenomen uit de orale cultuur is belangrijk om aan te houden bij het analyseren. Als Andersen bij het schrijven nationalistische kenmerken heeft toegevoegd, zullen deze namelijk makkelijker zichtbaar zijn in de door hemzelf geschreven sprookjes. Zijn ze slechts zichtbaar in de sprookjes uit de orale traditie, dan is het misschien slechts een bijkomstigheid van volksverhalen en daardoor ook van het literaire sprookje. De sprookjes zijn, zoals eerder genoemd, in twee verschillende vertalingen gelezen. Deze zijn *Andersen's Fairy Tales: the complete collection* van Anna Ruggieri en *Sprookjes van H.C. Andersen* door Scheltema & Holkema en Johan Winkler.<sup>62</sup>

Allereerst zullen dus de twee door Andersen geschreven sprookjes behandeld worden: *Kleine Ida's bloemen* en *De stoute jongen*. Vervolgens zullen de andere vijf, overgenomen uit de orale traditie, aan bod komen: *De reisgenoot*, *Het lelijke jonge eendje*, *De prinses op de erwt*, *De nieuwe kleren van de keizer* en *Het meisje met de zwavelstokjes*.

Opvallend is meteen bij beide door Andersen geschreven sprookjes dat het korte sprookjes zijn: *De stoute jongen* is niet langer dan één bladzijde. Er is hierdoor weinig tijd geweest voor het beschrijven van de omgeving of de karakters. In beide sprookjes zijn wanneer er gezocht wordt naar de in de methode opgestelde kenmerken dan ook weinig karakteristieken voor nationalisme terug te vinden. Zo zou *De stoute jongen* zich in Denemarken kunnen afspelen maar net zo goed in elk ander land waar het koud kan zijn: het verhaal speelt zich namelijk af in een groot huis met een open haard waar buiten een heftige storm tekeer gaat. Verder wordt er niks over de omgeving of inrichting van het huis verteld. In *Kleine Ida's bloemen* wordt er wat meer losgelaten: het verhaal vertelt over alle soort bloemen die in de tuin groeien, allemaal bloemen die in Denemarken voorkomen. Ook worden een paar diersoorten genoemd die voorkomen in Denemarken en speelt het verhaal zich af in de buurt van een groot kasteel. Dit verhaal kan dan natuurlijk nog steeds plaats hebben gevonden in Duitsland of een ander land in de buurt maar de Deense lezer zou het wel herkennen. Burgerlijke idealen komen in allebei de sprookjes niet terug, de orde en respect voor autoriteit wederom alleen in *Kleine Ida's bloemen*. In het verhaal hebben de

---

<sup>61</sup> Ibidem.

<sup>62</sup> Ebook, Anna Ruggieri, *Andersen's Fairy Tales: the complete collection*, (2016); *Sprookjes van H.C. Andersen*, illustraties en vertaling: Scheltema & Holkema en Johan Winkler (Vlaardingen, Amsterdam, Antwerpen 1975).

bloemen op het feest namelijk een rangorde met als hoogste rang de koning en koning: een stel rozen. Naar de koning en koningin wordt uiteraard geluisterd en deze hebben zelfs hun eigen bedienden. Ida luistert echter niet naar haar vader, die wil dat ze 's nachts in bed blijft: ze kruipt er midden in de nacht uit om naar de dansende bloemen te kijken. Dit duidt op weinig respect voor autoriteit in het sprookje. Wel laat dit de dapperheid van het meisje zien: ze durft tegen haar vader in te gaan. Verder missen de algemene karaktereigenschappen van nationalisme: in beide sprookjes is geen militair esprit te vinden, dapperheid dus slechts in zeer kleine mate bij Ida en van angst voor de buitenlander is ook geen sprake: de bloemen op het feest verwelkomen de exotische bloemen en ook de dichter in het huis van *De stoute jongen* laat een vreemdeling meteen binnen. Er zijn geen lessen te vinden in deze sprookjes, laat staan dat ze moraliserend zijn. Waarschijnlijk zijn ze puur voor vermaak geschreven. Gebaseerd op Snyders methode kunnen we concluderen dat in deze sprookjes geen sprake is van uitingen van Deens nationalisme.

Bij de sprookjes die overgenomen zijn uit de orale cultuur is dit een ander verhaal, hoewel er verschillende gradaties in te vinden zijn. Allereerst worden *De reisgenoot* en *Het lelijke jonge eendje* besproken. In deze twee verhalen zouden we namelijk kunnen concluderen dat er in zekere mate kenmerken van Deens nationalisme in terug te vinden zijn. Beide sprookjes spelen zich af in Denemarken; vooral in *Het lelijke jonge eendje* wordt dit duidelijk. Andersen beschrijft de weilanden en akkers, het boerenleven en alle planten en dieren die in Denemarken veel voorkomend zijn. Een voorbeeld hiervan zijn alle dieren die het jonge eendje tegenkomt in het verhaal: eenden, ganzen, zwanen, katten, palingen, honden en leeuweriken passeren de revue. In *De reisgenoot* beginnen ze ook op het Deense land: weilanden, riviertjes en akkers worden beschreven. Naarmate ze verder reizen verandert het landschap echter naar een land met niet-Deense kenmerken; ze komen dan door hoge bergen en pijnboombossen. De vader van hoofdrol Johannes is een rolmodel voor zijn zoon en ook de koning speelt een grote rol: hij is rechtvaardig en slim, al is zijn dochter dat niet, en zelfs hij heeft respect voor autoriteit. Autoriteit, patriarchie en de koning als rechtvaardig leider komen dus allemaal terug in *De reisgenoot*. Religie is in dit sprookje ook heel belangrijk: God leidt Johannes naar de prinses en stuurt hem de reisgenoot om hem te ondersteunen tijdens de reis. Johannes heeft zich als een goede christen gedragen en wordt hiervoor door God beloond. Hier zien we dan ook meteen de moraliserende les in terug. In *Het lelijke jonge eendje* is de rechtvaardige rol weggelegd voor de boeren want waar hun dochters en de andere vogels het niet begrijpen, accepteren zij het lelijke eendje voor wie hij is. In dit sprookje komt God in mindere mate terug. Zo bidt het eendje wel af en toe naar God maar er wordt niet onderling over gesproken. Het eendje is dapper en blijft aardig, hij accepteert zelfs dat hij lelijk is en dat hij daarom zo behandeld wordt, waardoor hij uiteindelijk beloond wordt door een zwaan te worden. Burgerlijke idealen komen naar voren in de familiesamenstelling van de vogels: ze bestaan allemaal uit een moeder, een vader en hun kinderen. Er wordt geïmpliceerd dat de vogels ook trouwen, al wordt dit niet expliciet gezegd: de moeder heeft het telkens over 'haar man'. Ook zien we de wreedheid terug in het sprookje: het kleine eendje wordt verstoten door alle vogels, vriest vast en sterft bijna. De wilde

ganzen waarmee het vrienden werd is geworden, worden afgeschoten door jagers. Deze wreedheid zien we ook bij *De reisgenoot*. Hier wordt geprobeerd een dode man uit de kerk te gooien, zwanenvleugels worden afgesneden, de prinses heeft een tuin vol met botten van mannen die ze heeft onthoofd en uiteindelijk wordt ook de trol van zijn hoofd ontdaan. Van de kenmerken waren uiteindelijk alleen militair esprit en angst voor de buitenstaander niet terug te vinden. Integendeel: de eenden zijn juist onder de indruk van de mooie Spaanse eend en Johannes en zijn reisgenoot worden als vreemdelingen in de stad verwelkomt in plaats van wantrouwt.

In deze twee sprookjes zijn zoals hierboven uitgelegd wordt, vrij veel van de karakteristieken van Deens-nationalisme gesignaleerd. Het blijft echter de vraag of de verhalen als nationalistisch te bestempelen zijn wanneer er niet alle kenmerken in terugkomen. Zo lijkt vreemdelingenhaat, door zijn duidelijke onderscheiding van ‘zij’ en ‘wij’, een belangrijk aspect voor nationalisme maar is deze hier naast strijdlustigheid niet teruggevonden in de sprookjes. Hier zal later op teruggekomen worden.

In *Het meisje met de zwavelstokjes* zien we slechts een aantal van de kenmerken terugkomen. Het verhaal speelt zich af in een stad waarvan we niet weten waar deze ligt. Er zijn duidelijk verschillende standen want het meisje moet rondkomen van het verkopen van zwavelstokjes terwijl ze binnen rijke handelaren ziet eten bij de kerstboom. Allereerst zien we hier burgerlijke idealen in terug: er is duidelijke sprake van patriarchie want de vader is de baas in huis en heeft de macht het meisje te slaan als ze terug zou komen zonder iets verkocht te hebben. Hoewel dit waarschijnlijk geduid kan worden als een slechte hiërarchie is er des al niettemin sprake van hiërarchie. Ook zien we het geloof in God terug wanneer de dode oma van het meisje haar komt ophalen om naar de hemel te gaan nadat ze heeft gesmeekt om te mogen gaan. Dit is dan ook meteen de wreedheid van het sprookje. De acceptatie en respect voor orde zien we in het feit dat ze niet naar huis gaat zonder iets verkocht te hebben, hoe koud ze het ook heeft. Ze accepteert dat dit nou eenmaal de manier is waarop het gaat. Ook is ze nergens in het verhaal jaloers of gefrustreerd dat zij niet de rijkdom heeft om binnen bij het haardvuur te zitten, ze heeft het koud maar daar is alles mee gezegd. Er zitten dus wel kenmerken van nationalisme in dit sprookje maar niet per sé van Deens nationalisme, voornamelijk omdat niet duidelijk wordt in welk land het sprookje zich afspeelt.

Tot slot *De prinses op de erwt* en *De nieuwe kleren van de keizer*. In deze beide sprookjes zijn wederom geen echte aanwijzingen voor nationalisme gegeven. In *De nieuwe kleren van de keizer* is er geen belangrijke rol weggelegd voor de koning als rechtvaardig leider; hij is wel een belangrijk figuur maar wordt juist belachelijk gemaakt voor zijn hele volk. Ook zijn er geen aanwijzingen dat het zich afspeelt in Denemarken, het zou zelfs overal kunnen zijn waar er een koning of keizer heerst. Er is geen respect voor orde of autoriteit, vooral duidelijk zichtbaar in het openlijk uitlachen van de keizer, en geen militair esprit. De enige vorm van dapperheid die de keizer toont is wanneer hij in zijn ondergoed door de stad paradeert en ontdekt dat dat daadwerkelijk alles is wat hij aanheeft, hij door blijft lopen met zijn kin vooruit. *De prinses op de erwt* is een vrij kort sprookje wat ervoor zorgt dat er weinig ruimte is om te omschrijven. Het sprookje speelt zich af in een kasteel maar er zijn hierin evenzeer geen kenmerken

dat het zich in Denemarken afspeelt. Burgerlijke idealen worden niet aangehaald afgezien van het feit dat de prins zal moeten trouwen. Van dapperheid of militair esprit is bij de hoofdpersonen geen sprake en evenmin van wreedheid, of respect voor orde. Overigens is dit wel het enigste geanalyseerde sprookje waarin angst voor de buitenstaander zichtbaar wordt. De koninklijke familie vertrouwt namelijk niet dat de vreemde meisjes die aan de poort komen echte prinsessen zijn, en uit angst dat zomaar een meisje met de prins zou trouwen worden ze eerst aan een test onderworpen.

Zoals te zien is in dit hoofdstuk, zijn er in verschillende mate kenmerken van nationalisme terug te vinden. Opvallend is dat deze niet te vinden zijn in de sprookjes die Andersen zelf heeft geschreven maar wel, hoewel niet allemaal, in de helft van de analyseerde sprookjes uit de orale traditie. De kenmerken van Denemarken zijn dus vooral terug te vinden in de verzamelde sprookjes. Hierbij moet men wel in gedachten houden dat deze sprookjes door het Deense volk bedacht en verteld zijn, vaak door de lagere klassen. Dit maakt het logischer dat de sprookjes zich afspelen in Denemarken; dit was meestal het enige land dat ze kenden. De algemene kenmerken van nationalisme zijn echter wel een goed aanknopingspunt voor nationalisme in sprookjes. Deze duiden namelijk op een gevoel van samenhang, onderdanigheid aan autoriteit en het willen vechten voor een doel. Toch zijn de sprookjes niet als nationalistisch te bestempelen: in geen van de geanalyseerde sprookjes zijn alle kenmerken teruggevonden en in de meeste zelfs bijna geen kenmerken. Hier zal in de conclusie nog verder op ingegaan worden.

## Conclusie.

In dit onderzoek werd onderzocht in hoeverre sprookjes als middel diende ter verspreiding van nationalisme. Dit is gedaan aan de hand van een korte analyse van het begrip 'nationalisme' en de rol van verhalen en sprookjes binnen dit begrip in de 19e-eeuw. Hieruit bleek dat verbinding bij nationalisme een enorme rol speelt. Literatuur kon deze verbinding versterken door het gebruik van een gedeelde taal, het benoemen van de omgeving en vooral in het kenmerken van de uitzonderlijkheid van de natie.

Daarnaast zijn verscheidene sprookjes van de Deense sprookjesschrijver en verzamelaar Hans Christian Andersen geanalyseerd naar een aangepaste methode van Louis Snyder, die wel nationalistische kenmerken zag in de sprookjes van de gebroeders Grimm. Uit dit onderzoek is gebleken dat er bijna geen nationalistische kenmerken te vinden zijn in zijn sprookjes. De kenmerken die wel zijn gevonden kwamen niet zodanig vaak voor om de sprookjes tot nationalistisch te kunnen rekenen. Hierdoor kunnen we ook concluderen dat Andersen deze kenmerken in ieder geval niet met opzet toevoegde. Dit betekent dat hij niet met nationalistische intenties zijn sprookjes schreef. Dat deze kenmerken niet zijn teruggevonden bij Andersen, maakt het verhaal van Snyder sterker. De gebroeders Grimm schreven waarschijnlijk met politieke insteek hun sprookjes op, aangezien door dit onderzoek is gebleken dat het niet typisch is voor het genre sprookjes om vormen van nationalisme toe te voegen.

In de inleiding werd genoemd hoe sprookjesschrijvers zoals de Italiaanse Giuseppe Pitrè, de gebroeders Grimm en volksverhaalschrijvers uit het Spanje van Franco in de 20<sup>e</sup>-eeuw zijn gebruikt voor nationalistische doeleinden. Leaders zoeken naar punten in het verleden die hun volk kunnen verbinden. Grote slagen die zijn gewonnen, tradities en sterke keizers zijn goede voorbeelden voor deze punten, maar de volksverhalen, en de mensen die deze verzamelden en opschreven, zijn hier ook voor gebruikt. Dit betekent echter niet, zoals gebleken is uit dit onderzoek, dat de schrijvers de verhalen zelf met deze bedoelingen opschreven. Soms waren de verhalen informatief, ter vermaak of om op een moraliserende manier van te leren en niet met een politiek doeleinde.

Binnen de kaders van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat Andersen geen nationalistische intenties liet blijken uit zijn sprookjes. De verwachting die hieruit volgt is dat vervolg onderzoek naar de nationalistische intenties van andere sprookjesschrijvers uit vergelijkbare context ook niet als zodanig bestempeld kunnen worden al zijn zij en hun sprookjes hier in de 20<sup>e</sup>-en 21<sup>e</sup>-eeuw wel voor gebruikt.

## Literatuurlijst.

- Adams Leeming, D., Project ed. Marion Sader, *Storytelling encyclopedia: historical, cultural, and multiethnic approaches to oral traditions around the world*, (Phoenix 1997)
- Andersen. H.C., *Sprookjes van H.C. Andersen*, illustraties en vertaling: Scheltema & Holkema en Winkler, J., (Vlaardingen, Amsterdam, Antwerpen 1975).
- Bettelheim, B., *The uses of enchantment: the meaning and importance of Fairy Tales*, (Londen, 1976)
- Dollerup, C., 'The Grimm Tales in nineteenth century Denmark', *Target* 5:2 (1993) 191-214.
- Dow, J.R., Lixfeld, H., *The Nazification of an academic discipline: folklore in the Third Reich* (Indiana 1994).
- Ellis, J.M., *One Fairy Story too many: The brothers Grimm and their tales* (Chicago 1983).
- Enoch, Y., 'The intolerance of a tolerant people: Ethnic relations in Denmark', *Ethnic and racial studies* 17:2 (1994) 282-300.
- Evans, R., *De Eeuw van macht*, Vert. Het Vertaalcollectief (Amsterdam, 2016).
- Farrell, J., 'The things that make Sicily Sicily: considerations on Sicilian identity', in: Bedani, G., Haddock, B., *The politics of Italian national identity: a multidisciplinary perspective* (Wales, 2000).

- Fernandez, J.W., 'Folklorists as agents of nationalism: Asturian legends and the problem of identity', in: Bottigheimer, R., (ed.) *Fairy Tales and society: illusion, allusion and paradigm* (Pennsylvania 1986).
- Gaster, M., 'The modern origin of Fairy-Tales', *The Folk-Lore journal*, 5:4 (1887) 339-351.
- Green, T. A., *Folklore, an encyclopedia of beliefs, customs, tales, music and art. Volume II, I-Z*, (Santa Barbara, Denver, Oxford, 1997).
- Greenfeld, L., *Nationalism* (Washington DC, 2019)
- Haase, D., (ed.) *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales: G-P* (Westport 2008).
- Hinchcliffe, V., 'Fairy Stories and Children's developing theories of mind', *International Journal of Early Years Education*, 4:1 (1996) 35-46
- Jespersen, K.J.V., *A History of Denmark* (Londen, 2011).
- Kedourie, E., *Nationalism* (4e editie, Oxford, 1994).
- Kohn, H., *The idea of nationalism: A study in its origins and background* (New York, 1946)
- Kohn, H., 'Romanticism and the rise of German nationalism', *The review of politics* 12:4 (1950) 443-472.
- Leerssen, J., *National thought in Europe: A cultural history*, (3e druk, Amsterdam, 2010).
- Leerssen, J., 'Oral epic, the nation finds a voice', in: Timothy Baycroft & David Hopkin, *'Folklore and nationalism in Europe during the long nineteenth century'*, (Leiden, Boston, 2012), 11-26.
- Leerssen, J., *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe*, (Amsterdam, 2018).
- Lippincott Williams & Wilkins, 'The use of Fairy Tales', *The American journal of nursing*, 1:11 (1901) 811-812.
- Lixfeld, H., *Folklore and Fascism: The reich institute for German Volkskunde* (Indiana, 1994).
- Meder, T., Koman, R.A., Rooijackers, G., *Canon met de kleine c* (Bedum, 2008).
- Merkel, J., Richter, D., *vertel geen sprookjes over sprookjes* (Leuven, 1977).
- Montenyohl, E., 'Review of 'One Fairy Story Too Many: The Brothers Grimm and Their Tales' by John M. Ellis', *Folklore Forum* 19:1 (1986) 70-73.
- Orlova, O.Y., 'Phonostylistic play on words in literary Fairy Tales: Semiological aspect', *Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, 8:3 (2017)
- Ostergaard, U., 'Danes', in: Cole, J.E., (ed.) *Ethnic groups of Europe: An encyclopedia* (Santa Barbara, Denver, Oxford 2011).
- Ostergaard, U., *Peasants and Danes: the Danish national identity and political culture* (Aarhus, 1992).
- Ruggieri, A., *Andersen's Fairy Tales: the complete collection*, (2016) Ebook.

- Schmidt, J., 'John M. Ellis: One Fairy Story Too Many: The Brothers Grimm and Their Tales review', *The international fiction review* 11:2 (1984).
- Snyder, L., 'National aspects of the Grimm Brothers' Fairy Tales', *The journal of social psychology* 33 (1951) 209-223.
- Snyder, L., *Roots of German Nationalism* (Indiana 1978).
- Tatar, M., *The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales: Expanded Edition* (Princeton 2019).
- Zipes, J., 'Critical Reflections about Hans Christian Andersen, the Failed Revolutionary', *Marvels & Tales*, 20:2 (2006) 224-237.
- Zipes, J., 'The revolutionary rise of the romantic Fairy Tale in Germany', *Studies in Romanticism* 16:4 (1977) 409-450 .
- Zipes, J., *Hans Christian Andersen: the misunderstood storyteller* (New York, Oxon, 2005).
- Zipes, J., *The Brothers Grimm* (Princeton 2002).
- Zipes, J., *The irresistible Fairy Tale: the cultural and social history of a genre* (Princeton, 2012).

## Niet gedrukte bronnen.

- Jessie van den broek, 'Hoe sprookjes hielpen het nationalisme over Europa te verspreiden', *NPORadio1* (06-06-2018), online in te zien via: <https://www.nporadio1.nl/wetenschap-techniek/9948-hoe-sprookjes-hielpen-het-nationalisme-over-europa-te-verspreiden> ( geraadpleegd 24-11-2019).